Leefstijlovereenkomst, buurtcontacten en sociaal welzijn

Een rationele keuze-benadering

H. de Vos en H. Knol

1. Inleiding en probleemstelling

In de geografisch weinig mobiele maatschappij van anderhalf à twee eeuwen geleden, in de periode voor de 'Great Transformation' (Polanyi 1975), vielen iemands fysieke en sociale omgeving in sterke mate samen.[1] De meeste mensen met wie iemand persoonlijke relaties onderhield, woonden in de fysieke nabijheid, en persoonlijke relaties bestonden ook met nagenoeg iedereen die fysiek nabij was. Doordat bovendien de wisseling van generaties plaatsvond binnen deze overlappende fysieke en sociale omgeving, was er een gemeenschappelijke cultuur en leefstijl. Kortom, het overheersende beeld was dat een persoon ergens woonde waar hij omringd was door anderen die hij vanaf de eigen geboorte, of die van de ander, persoonlijk kende, en waarmee hij cultuur en leefstijl deelde.

De veel grotere geografische mobiliteit van de tegenwoordige maatschappij heeft ingrijpende gevolgen gehad voor de relatie tussen fysieke en sociale omgeving. Nabijheid zegt nog maar weinig over de kans dat tussen personen een persoonlijke relatie bestaat. Iemands netwerk van persoonlijke relaties is in veel sterkere mate fysiek gespreid dan vroeger. En iemands fysieke omgeving, gezien vanuit de eigen woning, bestaat voor een groot deel uit mensen die alleen door regelmatig visueel contact bekend zijn, en die naar leefstijl aanzienlijk kunnen verschillen.

Theoretisch kunnen we enigszins greep krijgen op de gevolgen van de Grote Transformatie voor het dagelijks leven door ons er rekenschap van te geven dat de situatie van vóór de verandering kenmerkend is geweest voor verreweg het grootste gedeelte van de periode dat de menselijke soort bestaat. Dit betekent dat mensen naar hun aanleg nog vooral zijn toegerust met eigenschappen die bevorderlijk zijn voor het succesvol opereren in een dicht sociaal netwerk van lange termijnrelaties. Omdat de 'moderne' sociale omgeving andersoortige eisen stelt zal, grof gezegd, de tekortschietende aanleg meer door socialisering moeten worden gecompenseerd. Ook hier treedt echter een vertraging op: in onze maatschappij lijkt socialisering van kinderen nog zeer sterk gericht te zijn op het bij-

brengen van vaardigheden, normen en waarden die relevant zijn in de van vroeger bekende sfeer van persoonlijke relaties.[2]

Dit thema van de achterblijvende aanpassing van aanleg en socialisering ligt ten grondslag aan de gedachte dat mensen zich in de huidige maatschappij nog altijd meer op hun gemak voelen in situaties waarin fysieke en sociale omgeving enigszin overlappen.[3] Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat verondersteld wordt dat mensen een voorkeur hebben voor het omringd zijn door anderen met een gelijke cultuur en leefstijl. Deze veronderstelling geeft soms aanleiding tot controverses, bijvoorbeeld in de actuele discussies over het beleid van gemeenten en woningcorporaties ten aanzien van de verdeling van huurwoningen. Zo stelt de Nationale Woningraad (1991) dat bewoners de bevolkingssamenstelling naar leefstijl van hun buurt als belangrijk voor de leefbaarheid zien. Veel woningbouwcorporaties houden in hun verhuurbeleid met leefstijl rekening[4], hoewel dit in strijd is met het beleid van de nationale overheid (NRC-Handelsblad, 7 oktober 1993). Bron van de controverse is uiteraard de tegenstelling tussen enerzijds het veronderstelde bestaan van de genoemde voorkeur voor homogene sociale omgevingen en anderzijds het principe van rechtsgelijkheid.

De centrale vragen van dit artikel zijn of mensen inderdaad een voorkeur hebben voor een homogene sociale omgeving, en zo ja, hoe deze voorkeur kan worden verklaard. Wat dat laatste betreft zijn onze algemene uitgangspunten dat voorkeuren voor kenmerken van de sociale omgeving voortkomen uit het menselijk streven naar sociaal welzijn, en dat voor het realiseren van sociaal welzijn op zijn minst sociale contacten nodig zijn. De verklaring die we zullen geven noemen we daarom het sociale contactenmodel. Dit theoretische model wordt uiteengezet in sectie 2.

Daarmee kunnen we de eerste twee deelvragen van onze probleemstelling als volgt formuleren:

1. Is het zo dat bewoners die meer buurtgenoten hebben met dezelfde leefstijl, meer sociaal welzijn aan hun buurt ontlenen dan buurtbewoners die minder van zulke buurtgenoten hebben?

2. Verschaft het sociale contactenmodel een goede verklaring voor het verband tussen leefstijlhomogeniteit en sociaal welzijn?

Als sociale contacten inderdaad een verklaring verschaffen voor het verband tussen homogeniteit en sociaal welzijn, dan is het interessant om na te gaan of ons theoretische model uit de voeten kan met het feit dat bewoners kunnen verschillen in de mate waarin ze naast de buurt andere bronnen van sociale contacten hebben. Daarom zullen we (in sectie 2.4) uit het model voorspellingen afleiden voor verschillende soorten buurtbewoners: degenen die wel andere bronnen van sociale contacten hebben (het hebben van werk of het volgen van dagonderwijs), en degenen die die bronnen niet hebben. Het derde deel van de probleemstelling bestaat er uit dat we ons afvragen of deze gedifferentieerde voorspellingen van het model uitkomen.

3. Verschaft het sociale contactenmodel goede, gedifferentieerde voorspellingen voor bewoners die verschillen in de mate waarin ze andere bronnen van contacten hebben?

2. Het sociale contactenmodel

De sociale omgeving levert de 'produktiemiddelen' aan voor de produktie van sociaal welzijn.[5] In die zin zijn kenmerken van die omgeving, zoals bijvoorbeeld de sociale samenstelling van de buurt waarin iemand woont, onderdeel van iemands sociale produktiefunctie voor het produceren van sociaal welzijn.

Sociaal welzijn – Het is enigszins verrassend dat er van sociaal welzijn, een begrip dat centraal zou moeten staan in een sociaal-wetenschappelijke discipline, geen algemeen aanvaarde definitie bestaat.[6] Wij definiëren het zo dat het bestaat uit twee onderling samenhangende componenten: het ontvangen van sociale steun versus het gevoel van sociale bedreiging enerzijds en het gevoel van sociale affiliatie ('ergens bij te horen') versus het gevoel van sociale disaffiliatie ('te zijn buitengesloten') anderzijds.[7]

Het ontvangen van sociale steun brengt bij een persoon het gevoelen teweeg dat hij door anderen gewaardeerd wordt (zie o.a. Pilisuk & Parks 1986, p. 16-18)[8], terwijl het zich bedreigd voelen door anderen juist aan dit gevoel afbreuk doet.

Met sociale affiliatie bedoelen we het met het behoren tot een groep gepaard gaande gevoel van betrokkenheid, van deel te zijn van een groter geheel ('ergens bij te horen'). Het heeft ook een negatieve kant: het gevoel 'te zijn buitengesloten' (sociale disaffiliatie). Als we van verschillende personen sociale steun ontvangen, is dat een bijdrage tot ons sociale welzijn. Maar als die personen bovendien elkaar sociale steun verlenen, dan is er sprake van een zogenaamd dicht sociaal netwerk dat we als groep kunnen beschouwen. Het deel uitmaken van zo'n groep ('community', 'Gemeinschaft') is een ervaring die verder gaat dan alleen de waardering van de sociale steun die van de groepsleden afzonderlijk wordt verkregen.[9]

Het eigen, directe oordeel dat bewoners hebben over hoeveel sociaal welzijn zij aan hun buurt ontlenen, noemen we hun sociale tevredenheid. We veronderstellen dat die tevredenheid hoger is, naarmate een bewoner hoger scoort op de positieve polen van de twee componenten en lager op de negatieve polen.

Leefstijlen en het ontstaan van sociale contacten – Voorafgaand aan de Grote Transformatie kreeg iemand de kring van contacten waaraan hij sociaal welzijn ontleende, mee in het proces van volwassenwording. Coleman noemt dit het sociale kapitaal dat gratis werd verschaft door de 'primordial social organization of family and community' (Coleman 1990, p. 653) en Becker spreekt van de zogenaamde sociale gift[10] (Becker 1976). In de hedendaagse doorsnee woonbuurt heb-

ben bewoners slechts een geringe sociale gift. Contacten met buurtbewoners zijn voor het grootste deel contacten die gelegd zijn tussen mensen die elkaar hebben moeten leren kennen gedurende de periode dat ze een deel van hun leven gelijktijdig in dezelfde buurt wonen.

Mensen die bij elkaar in de buurt wonen zullen elkaar daardoor frequent treffen. We beschikken weliswaar over steeds meer hulpmiddelen om de ruimtelijke restricties op communicatie te overwinnen, maar dat laat onverlet dat ruimtelijke nabijheid onmisbaar blijft voor de toevallige ontmoetingen. Dit elkaar herhaaldelijk treffen (op straat, over de heg, bij het autowassen, bij het uitlaten van de hond, in de buurt-supermarkt, bij de ingang van de school) is net voldoende om wederzijds geïnformeerd te worden over gemakkelijk waarneembare kenmerken, zoals: soort kleding; persoonlijke verzorging; omgangsvormen; taalgebruik; wel of niet gebruik van dialect; verzorging huis, tuin en persoonlijke bezittingen; dagelijkse bezigheden, kortom: leefstijl.[11]

De mate van overeenkomst van leefstijl lijkt van groot belang voor de kans dat een reeks ontmoetingen uitgroeit tot een positief contact. Hieronder verstaan we het contact tussen buurtgenoten dat bestaat uit het maken van een praatje op straat en het bij elkaar op bezoek komen. Dit is waarschijnlijk zo doordat een overeenkomst in leefstijl als een signaal wordt gezien voor een overeenkomst in attitudes (Berscheid en Walster 1978).[12] We verwachten dus dat een bewoner in zijn buurt meer positieve contacten heeft naarmate hij meer buurtgenoten heeft met een leefstijl die met de zijne overeenkomt (zie pijl 2 van figuur 1).

Figuur 1: Het sociale contactenmodel in de vorm van een variabelenmodel

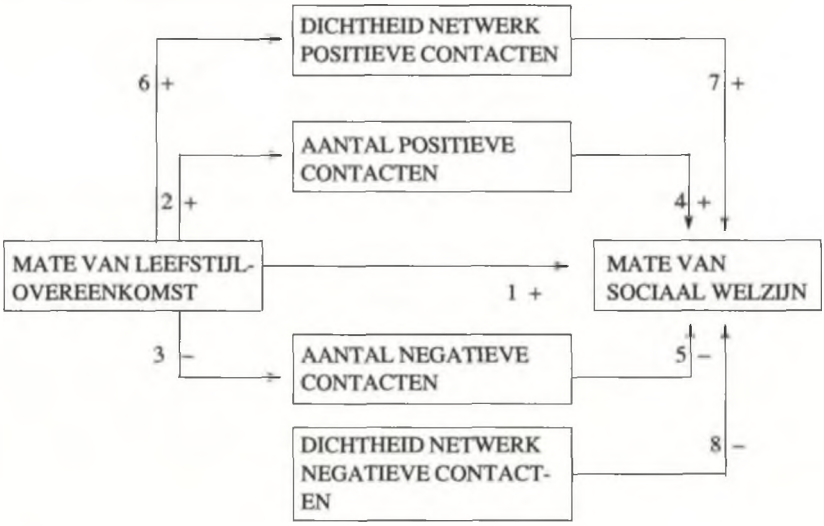

De attitudes waar de leefstijl een signaal van is hebben over het algemeen voor de persoon zelf een grote mate van vanzelfsprekendheid, waardoor confrontatie met tegengestelde informatie een gevoel van bedreiging en emotionele afwijzing oproept. Contact met dragers van die tegengestelde informatie leidt dan tot cognitieve dissonantie, die mensen trachten te vermijden (o.a. Festinger 1957). Zij hebben dus een negatief contact als ze het niet (kunnen) vermijden. We verwachten dus dat een bewoner in zijn buurt meer negatieve contacten heeft naarmate hij meer buurtgenoten heeft met een afwijkende leefstijl (zie pijl 3).

De gevolgen voor het sociale welzijn – De personen met wie iemand een positief contact heeft, zijn de meest toegankelijke bronnen van sociale steun. We verwachten daarom dat een buurtbewoner meer sociaal welzijn aan de buurt ontleent, naarmate hij meer positieve contacten in de buurt heeft (zie pijl 4 van figuur 1).

Terwijl een positief contact het sociale welzijn zal vergroten, zal een negatief contact leiden tot een gevoel van sociale bedreiging. Daarom verwachten we dat een buurtbewoner minder sociaal welzijn aan de buurt ontleent naarmate hij meer negatieve contacten in de buurt heeft (zie pijl 5 in figuur 1).

Als een buurtbewoner veel buurtgenoten heeft met een overeenkomstige leefstijl, zal ook voor deze buurtgenoten gelden dat ze onderling overeenkomen en positieve contacten hebben. Daarom verwachten we dat een buurtbewoner een dichter netwerk van positieve contacten in de buurt heeft, naarmate hij meer buurtgenoten heeft met een leefstijl overeenkomend met de zijne (zie pijl 6).

Zoals gezegd zal iemand met een dicht netwerk in de buurt het gevoel hebben erbij te horen. Dus verwachten we dat een buurtbewoner meer sociale affiliatie, en dus meer sociaal welzijn, aan de buurt ontleent naarmate hij een dichter netwerk van positieve contacten in de buurt heeft (zie pijl 7).

Verder verwachten we dat een buurtbewoner meer disaffiliatie, en dus minder sociaal welzijn, aan de buurt ontleent naarmate het netwerk van zijn negatieve contacten dichter is (zie pijl 8).

Als een bewoner weinig buurtgenoten heeft met een leefstijl die met de zijne overeenkomt, zegt dit nog niets over de kans dat deze buurtgenoten onderling wél een overeenkomstige leefstijl hebben, omdat er, naar we aannemen, meer dan twee verschillende leefstijlen bestaan. In de figuur is daarom tussen 'leefstijlovereenkomst' en 'dichtheid netwerk negatieve contacten' geen pijl getekend.

De pijlen die in figuur 1 zijn getekend, met uitzondering van de pijlen 6, 7 en 8, representeren de eerste groep hypothesen die we hebben getoetst.

Verschillen in produktiefuncties – Tot nu toe hebben we alle buurtbewoners over één kam geschoren: we hebben aangenomen dat de invloed van leefstijlovereenkomst voor iedereen gelijk is, anders gezegd, dat de sociale produktiefuncties van buurtbewoners voor de produktie van sociaal welzijn niet verschillen.

Omdat er naast de buurt andere bronnen zijn van sociale contacten, en omdat de toegang tot deze bronnen kan verschillen, verschillen de produktiefuncties van buurtbewoners wel degelijk. Bewoners die een baan hebben of die dagonderwijs volgen, hebben gemakkelijk toegang tot andere bronnen van contacten die bewoners die overdag thuis zijn, bijvoorbeeld omdat ze leven van een uitkering, niet hebben.[13] Dit betekent dat de werkenden en studerenden bij de produktie van hun sociale welzijn gebruik kunnen maken van twee bronnen van potentiële sociale contacten: werk of onderwijsinstelling en de buurt. Aannemende dat werk en onderwijsinstelling als bron van geschikte contacten tenminste even aantrekkelijk zijn dan de buurt, zullen zij dus een deel van hun sociale welzijn ontlenen aan hun collega's op het werk of aan hun medestudenten. Daardoor produceren ze dus minder sociaal welzijn met behulp van buurtcontacten. Dit is weergegeven in figuur 2, met aantal buurtcontacten (N) op de horizontale as en het marginale produkt en de marginale kosten op de verticale as.

Figuur 2: Marginaal produkt (MP) en marginale kosten (MC) van hoeveelheid buurtcontacten (N). Met het subscript u is de persoon werkloos, uitkeringstrekker of huisvrouw of -man en met het subscript e werkend of studerend. Met het subscript s is er geen leefstijlverschil met buurtgenoten en met het subscript d is er veel leefstijlverschil.

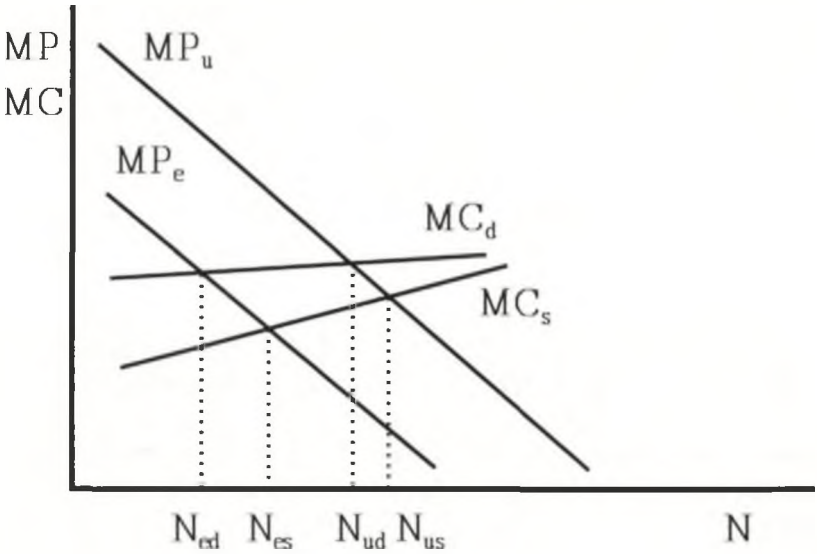

In de figuur zijn twee produktiecurves getekend, MP_u voor een werkloze (of een gepensioneerde of een huisvrouw of -man), en MP_e voor een werkende of een studerende. Het gebied onder elke curve representeert het totale (bruto) sociale welzijn

dat de betreffende persoon met behulp van buurtcontacten produceert. We zien dat dit gebied voor de eerste persoon groter is dan voor de tweede. Voor de produktiefunctie zijn we uitgegaan van de wet van de afnemende meeropbrengsten.[14]

In een sociale context als de woonbuurt zijn twee soorten kosten van de produktie van sociaal welzijn te onderscheiden. In de eerste plaats zijn er de kosten van de tijd die het leggen en onderhouden van contacten vraagt. In die tijd kunnen ook andere activiteiten worden uitgevoerd die welzijn opleveren. We noemen dit daarom de opportuniteitskosten en we nemen aan dat ze marginaal toenemen.[15] In de tweede plaats zijn er de kosten die samenhangen met het leefstijlverschil. Als er een grote mate van leefstijlovereenkomst bestaat, zijn deze kosten nihil. In dat geval hebben we alleen te maken met de opportuniteitskosten (in de figuur MC_s). Als er wel leefstijlverschil is, zullen de kosten dus hoger liggen. Omdat contacten die gelegd worden oftewel de bestaande leefstijlverschillen door onderlinge aanpassing doen afnemen, oftewel leiden tot gewenning, en dus een grotere acceptatie van de verschillen, denken we dat deze kosten marginaal afnemen. Anders gezegd: door ervaring leren we verschillen te overbruggen of vermindert onze aangeboren of aangeleerde terughoudendheid. Dit is in de figuur weergegeven met de curve MC_d die de totale marginale kosten representeert, bestaande uit enerzijds de toenemende marginale opportuniteitskosten en anderzijds de afnemende marginale kosten van leefstijlverschil. MC_s is nu op te vatten als de marginale kosten van de produktie van sociaal welzijn door een buurtbewoner die omringd is door buren met dezelfde leefstijl, terwijl MC_d de marginale kosten zijn van een bewoner die juist veel buren heeft met een verschillende leefstijl.[16]

Aannemende dat buurtbewoners zoveel mogelijk sociaal welzijn produceren, zullen ze die hoeveelheid buurtcontacten kiezen waarbij de marginale kosten gelijk zijn aan het marginale produkt. Het netto sociale welzijn, het gebied onder de produktcurve en boven de kostencurve (het surplus), is dan maximaal. Op de horizontale as is af te lezen welke hoeveelheid buurtcontacten door de onderscheiden categorieën bewoners worden gekozen.

We kunnen nu afleiden dat werklozen, uitkeringstrekkers en huisvrouwen of -mannen meer buurtcontacten hebben dan werkenden en studerenden. Tevens zien we dat het effect van de mate van leefstijlovereenkomst op de hoeveelheid buurtcontacten voor werkenden en studerenden (het verschil tussen N_{ed} en N_{es}) groter is dan hetzelfde effect voor werklozen, uitkeringstrekkers en huisvrouwen of -mannen (het verschil tussen N_{us} en N_{ud}). Ook zien we dat de door de mate van leefstijlovereenkomst teweeggebrachte extra hoeveelheid sociaal welzijn groter is voor de eerstgenoemde groep dan voor de tweede. We verwachten daarom de volgende conditionering[17] van de eerste hypothese (pijl 1 in figuur 1):

> Het positieve effect van overeenkomst in leefstijl op sociaal welzijn is groter voor de werkenden en de studerenden dan voor de werklozen, uitkeringstrekkers en huisvrouwen of -mannen.

3. Onderzoek

Data – De dataverzameling vond plaats in het kader van een onderzoek dat we in 1991 en 1992 uitvoerden in een pas gerenoveerde wijk met blokken beneden- en bovenwoningen in de stad Groningen.[18] De welstand van deze wijk is niet hoog te noemen: 80% van de bewoners had een maandinkomen van minder dan 1900 gulden netto. Gezien door de ogen van de buitenstaander is de buurt niet opvallend gedifferentieerd naar leefstijl en zijn er geen grote ethnische verschillen. 10% van de door ons ondervraagde bewoners gaf op buiten Nederland geboren te zijn. Als gevolg van de renovatie had een fors aantal bewoners nog maar kort geleden de woning betrokken: in 1991 woonde 42,5% er vijftien maanden of korter.

Het onderzoek werd in opdracht uitgevoerd en was bedoeld om een experiment met een nieuwe vorm van woningtoewijzing door een woningbouwcorporatie te evalueren. Studenten van de Vakgroep Sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen bezorgden in maart 1991 en in maart 1992 een vragenlijst bij alle woningen in de buurt. Van de 406 vragenlijsten kon in 1991 75% en in 1992 58% ingevuld weer opgehaald worden. Deze daling van de respons lag niet aan een toename van het aantal weigeraars, maar aan het vaker 'niet thuis' zijn (tijdens de campagne in 1992 was het uitzonderlijk mooi weer). De samenstelling naar persoonskenmerken komt in de beide jaren in grote mate overeen.

Omdat we alle huishoudens benaderden, hebben we te maken met de totale populatie en niet met een steekproef. Het toepassen van statistische toetsen is nu strikt genomen niet nodig. Door de onderzochte groep toch als een steekproef op te vatten (en dus ook statistische toetsen te gebruiken) nuanceren we de gevonden samenhangen.

In de vragenlijst van 1992 hebben we de concepten uit de hiervoor besproken theorie het meest uitgebreid geoperationaliseerd. Voor de toetsing van de hypothesen is dan ook in de eerste plaats dit materiaal aangewend. Als een validatie van de gevonden resultaten 'toetsen' we het model ook op het materiaal uit 1991 (zie sectie 5).

Operationalisaties – Om de mate van leefstijlhomogeniteit, preciezer: de mate waarin de leefstijl van de bewoner met die van de buurtgenoten overeenkomt, vast te stellen, hebben we de bewoners gevraagd naar hun eigen oordeel over de mate waarin hun buurtgenoten 'net zo leven als zijzelf'. In een andere vraag gingen we in op het oordeel over de mate waarin de naaste buren 'net zo leven'. De hoogste mate van leefstijlhomogeniteit kon worden gescoord als op beide vragen 'leven net zo als ikzelf' werd geantwoord.[19] Hoewel deze operationalisatie nogal eenvoudig aandoet, vinden we dat hij de theoretische betekenis van het begrip goed dekt. Het gaat immers om de door de bewoners zelf waargenomen overeenkomst, omdat die de door hen ervaren kosten van het leggen en in stand houden van contact be-

paalt. Bovendien lijken ons de uitdrukkingen 'net zo leven als...' en 'leefgewoonten' zowel gangbaar te zijn in de alledaagse taal als goede representaties van het meer tot het wetenschappelijk jargon behorende begrip leefstijl(overeenkomst).

Ter validering van deze eenvoudige operationalisatie, hebben we gebruik gemaakt van een indicator die gebaseerd is op de oordelen van de bewoners over 28 aspecten van hun eigen buurt en van een buurt die zij als ideaal zien. De som van de absolute verschillen tussen deze oordelen geeft weer in welke mate de bewoner vindt dat hijzelf ('zijn ideale buurt') overeenkomt met de buurtgenoten ('de huidige buurt'). Bij geringe verschillen past de leefstijl van de bewoner bij de gangbare in de buurt. De correlatie met de andere operationalisatie bedraagt .30. In de analyses gebruiken we verder uitsluitend de eerstgenoemde (eenvoudige) operationalisering. Deze heeft het voordeel dat hij niet gebonden is aan de door ons geselecteerde buurtaspecten, die door de bewoners zelf niet allemaal even relevant hoeven te worden gevonden.[20]

Positieve en negatieve contacten hebben we omschreven als mensen met wie u 'een praatje maakt, bij wie u op bezoek gaat, e.d.', respectievelijk 'mensen waar u een hekel aan heeft, waar u liever niets mee te maken heeft, e.d.' Voor de dichtheid van het ego-netwerk en het netwerk van de negatieve contacten vroegen we de respondent om zelf aan te geven of de mensen waarmee hij een goed respectievelijk slecht contact had, onderling goede, slechte of geen contacten hadden.[21] De analyse liet zien dat deze vragen, in het bijzonder van de negatieve contacten, door slechts weinig respondenten waren ingevuld. Blijkbaar zijn deze vragen moeilijk te beantwoorden en daarom hebben we moeten besluiten om 'dichtheid' buiten de analyse te laten. We richten ons verder dus alleen op de positieve en negatieve contacten van de respondent zelf en kunnen helaas niet vaststellen of leefstijlovereenkomst de dichtheid bevordert, noch of de mate van dichtheid, los van het aantal contacten, effect heeft op de mate van sociaal welzijn. Er is geen reden om van de positieve en negatieve contacten *één* variabele te maken, omdat er tussen het aantal positieve en het aantal negatieve contacten nauwelijks een samenhang blijkt te bestaan ($r = -.06$).

Voor het vaststellen van sociale steun vroegen we naar een aantal vormen van onderlinge hulpverlening en het oordeel hierover en voor sociale bedreiging stelden we twee vragen naar de mate van zich bedreigd voelen door de mensen in de buurt. Sociale affiliatie en disaffiliatie hebben we allebei gemeten door middel van twee uitspraken over het gevoel er, wat de buurt betreft, bij te horen respectievelijk een buitenstaander te zijn.

Om de sociale tevredenheid te meten, hebben we gevraagd naar de mate van tevredenheid met de buurt wat betreft de mensen die er wonen. We gebruikten hiervoor drie vragen. Zowel in 1991 als in 1992 bleek de spreiding gering: een grote meerderheid was tevreden tot zeer tevreden.

In de analyses hebben we de vijf indicatoren van sociaal welzijn (steun, bedrei-

ging, affiliatie, disaffiliatie en sociale tevredenheid) samengenomen. De onderlinge samenhangen leiden in een factoranalyse tot één sterke factor.

Analyse en resultaten – In figuur 3 worden de getoetste hypothese over het verband tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn en de eerste groep van de door het sociale contactenmodel voorspelde en door ons getoetste verbanden afgebeeld. Voor de situatie in 1992 geven we bij de pijlen de samenhangen. Alle samenhangen zijn overeenkomstig de verwachtingen. De samenhangen met de dichtheid van de positieve en negatieve netwerken konden – zoals hiervoor genoemd – niet worden getoetst.

Figuur 3: De belangrijkste samenhangen volgens het sociale contactenmodel (gegevens van 1992; tussen haakjes de padcoëfficiënten) (n = 200)

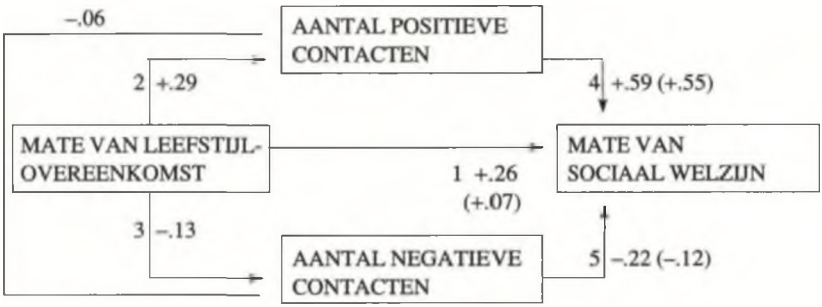

Met pad-analyse[22] gingen we na in hoeverre het verband tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn aan de samenhangen met de sociale contacten kan worden toegeschreven. Hoe meer dit het geval is, hoe meer we gesteund worden in het vermoeden dat leefstijlovereenkomst gewaardeerd wordt omdat het leidt tot meer buurtcontacten. Het blijkt dat ons vermoeden in zeer sterke mate wordt bevestigd: de samenhang tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn (r = .26) verdwijnt nagenoeg geheel als we controleren voor het aantal sociale contacten (padcoëff = .07).

We concluderen dus dat sociale contacten een belangrijke schakel vormen tussen leefstijlovereenkomst en het aan de buurt ontleende sociaal welzijn. Opvallend is dat de positieve contacten belangrijker zijn dan de negatieve. Overigens verklaart het sociale contactenmodel bijna de helft van de variantie in het aan de buurt ontleende sociaal welzijn (R^2 = 41%).

Ten slotte gaan we in op de toetsing van de conditionerende hypothese. Het aantal respondenten met betaald werk bedroeg in 1992 ongeveer 35%, en het aantal bewoners dat studiefinanciering ontving was ongeveer 13%. Het aantal uitkeringstrekkers (WW, AOW, WAO, VUT, Bijstand) en personen zonder ei-

gen inkomen bedroeg iets meer dan de helft.

Voor de variabelen uit figuur 3 hebben we in tabel 1 zowel de samenhangen met sociaal welzijn als de padcoëfficiënten ondergebracht. In de kolommen A tot en met D staan de waarden voor de onderscheiden subgroepen.

Tabel 1: De samenhangen (r) en padcoëfficiënten (p) voor subgroepen. A = 60 werkenden, B = 23 studerenden, C = 83 werkenden en studerenden samen en D = 71 uitkeringstrekkers en huisvrouwen/-mannen

Afhankelijke variabele: mate v. soc. welzijn	A		B		C		D	
	r	p	r	p	r	p	r	p
Verklarende variabele:								
leefstijlovereenkomst	+.45	+.20	+.37	+.19	+.43	+.20	+.03	–.05
Aantal pos. contacten	+.62	+.49	+.68	+.56	+.63	+.51	+.54	+.54
Aantal neg. contacten	–.38	–.28	–.38	–.33	–.38	–.29	–.14	–.15

In de gehele populatie van buurtbewoners was zoals gezegd de samenhang tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn .26. Voor de subgroep C (A en B samengenomen), de bewoners die gemakkelijk toegang hebben tot contacten buiten de buurt, is deze samenhang aanzienlijk hoger, namelijk .43 (zie de kolommen 'r' van de tabel 1). We zien tevens dat dit in de onderzochte groep in iets grotere mate is toe te schrijven aan de werkenden (.45) dan aan de studerenden (.37). Voor de subgroep D, de bewoners die in hun contacten meer op de buurt zijn aangewezen, zien we zoals voorspeld de samenhang dalen, zelfs nagenoeg geheel verdwijnen (+.03). Door te controleren voor mate van toegang tot andere bronnen van contacten hebben we de oorspronkelijke samenhang gespecificeerd.

Het beeld wordt ondersteund door de padcoëfficiënten (kolommen 'p'). Als we voor de andere variabelen uit het model controleren, blijkt bij subgroep D (de uitkeringstrekkers en de huisvrouwen/-mannen) dat de variantie in sociaal welzijn voornamelijk gebonden wordt door de contacten. Dit staat, zoals voorspeld, in tegenstelling tot de subgroep C waarvoor geldt dat leefstijlovereenkomst een deel van de variantie blijft binden. Zoals we voorspelden, tolereren de werkenden en studerenden bij het aangaan van buurtcontacten minder verschillen in leefstijl dan de uitkeringstrekkers en de huisvrouwen/-mannen. Sterker: de laatste groep trekt zich van leefstijlverschillen nauwelijks iets aan! Ze kunnen zich bij wijze van spreken die luxe niet veroorloven.

We verwachten ook dat de samenhang tussen leefstijlovereenkomst en aantal sociale contacten voor subgroep D aanzienlijk kleiner is dan voor subgroep C. De correlaties staan vermeld in tabel 2. De verwachting blijkt wel op te gaan voor wat betreft de positieve contacten (.10 voor D en .44 voor C), maar niet voor de negatieve (–.14 voor D en –.09 voor C). We zien dus dat de mate van leefstijlovereen-

komst er voor de positieve buurtcontacten van de uitkeringstrekkers en de huisvrouwen niet toe doet, maar dat dit wel, en in sterke mate, het geval is voor de werkenden en studerenden. Voor de negatieve contacten maakt het onderscheid tussen de subgroepen nauwelijks verschil.

Tabel 2: Samenhangen (r) tussen leefstijlovereenkomst en aantal contacten voor subgroepen. C = werkenden en studerenden samen, D = uitkeringstrekkers en huisvrouwen/ -mannen

		C		D	
		1	2	1	2
Mate van leefstijlovereenkomst	1				
Aantal positieve contacten	2	+.41		+.10	
Aantal negatieve contacten	3	–.09	–.14	–.14	–.01

De rol van opleiding en geslacht – Voor de volledigheid controleerden we of opleiding niet de onderliggende factor is, omdat (1) het verband tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn voor lager opgeleiden veel lager bleek te zijn dan voor hoger opgeleiden, en (2) de lager opgeleiden vaker een uitkering of geen inkomen hebben dan de hoger opgeleiden.

Na uitsplitsing van de werkenden en studerenden enerzijds (kolom C in Tabel 1) en uitkeringstrekkers en personen zonder inkomen anderzijds (kolom D) in hoger en lager opgeleiden, blijken de uitgesplitste subgroepen nauwelijks van elkaar te verschillen wat het verband tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn betreft. Opleiding kan het verschil tussen de subgroepen C en D dus niet 'wegverklaren'.

Een soortgelijke redenering als hierboven kan opgaan voor geslacht: (1) het verband tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn bleek lager te zijn voor vrouwen dan voor mannen, en (2) vrouwen hebben vaker geen eigen inkomen dan mannen. Daarom hebben we ook uitgesplitst naar geslacht. Ook dan blijft het verschil tussen de twee subgroepen (kolommen C en D) bestaan, zij het dat de verschillen tussen mannen en vrouwen wat groter zijn dan de verschillen tussen hoger en lager opgeleiden. Er blijft dus een aanwijzing bestaan voor de gedachte dat vrouwen voor hun sociale welzijn minder afhankelijk zijn van leefstijlovereenkomst dan mannen, anders gezegd: dat vrouwen gemakkelijker leefstijlverschillen tolereren dan mannen.

4. Overlast als alternatieve verklaring

Kan het verband tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn misschien op een manier tot stand komen die niet met sociale contacten te maken heeft? Het zou zo kunnen zijn dat de overeenkomsten en verschillen in leefstijl van belang zijn voor

de mate van overlast die bewoners elkaar bezorgen, terwijl dit tegelijkertijd geen effect heeft op de kans dat een positief contact ontstaat tussen mensen met een overeenkomstige leefstijl en een negatief contact tussen mensen met verschillende leefstijl. Als bovendien zou blijken dat de verschillen in sociaal welzijn samenhangen met de mate van overlast, dan zou een alternatief mechanisme bestaan. In dat geval zou het zo zijn dat leefstijlovereenkomst wel belangrijk is voor buurtbewoners, maar dan alleen in negatieve zin: hoe meer overeenkomst, hoe minder overlast. Het zou niet uitsluiten dat mensen veel positieve of negatieve contacten in de buurt hebben, maar wel dat de kansen daarop veel met overeenkomst in leefstijl te maken hebben.

We hebben naar de mate van overlast gevraagd: naar geluidsoverlast (radio, tv, muziekinstrumenten), naar overlast van huisdieren en naar overlast van buurtgenoten die op straat aan auto, motor of brommer sleutelen. Tussen de verschillende indicatoren van overlast bestaat een gemiddelde correlatie van .25. De resulterende index 'overlast' blijkt inderdaad negatief samen te hangen met leefstijlovereenkomst (–.19) en met sociaal welzijn (–.22). In figuur 4 geven we van het met overlast uitgebreide model de samenhangen en tussen haakjes de padcoëfficiënten.

Duidelijk is dat overlast geen alternatieve verklaring vormt voor de samenhang tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn. Opvallend is dat hij ook als aanvullende verklaring nauwelijks een bijdrage levert. Het belang van de positieve sociale contacten blijft nagenoeg ongewijzigd. Zwakke samenhangen zijn er tussen overlast enerzijds en positieve contacten en leefstijlovereenkomst anderzijds (resp. –.12 en –.19). De samenhang tussen overlast en negatieve contacten is nog zwakker (.11). Dit wijst op een zo geringe overlapping tussen overlast en sociale contacten, dat overlast niet als een alternatieve verklaring voor de samenhang tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn met betrekking tot de buurt beschouwd mag worden. Wel constateerden we een samenhang tussen overlast, sociaal welzijn en aantal klachten over de woning (bijvoorbeeld gehorigheid). Ook de anciënniteit van de bewoner blijkt niet als een alternatieve verklaring te kunnen dienen.

5. Vergelijkingen met het materiaal ui 1991

Zoals eerder vermeld zijn er met een tussenpoos van een jaar in de wijk gegevens verzameld. Verschillende variabelen waren in de vragenlijst van 1991 summier geoperationaliseerd.[23] Analyses met deze zwakkere operationalisaties leiden echter tot dezelfde resultaten. Zo blijkt de samenhang tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn voor groep C (werkenden en studerenden) in 1991 .44 en in 1992 .30 en die voor groep D (uitkering en geen inkomen) in 1991 .31 en in 1992 .10.[24] Dat er in 1991 sterkere samenhangen werden aangetroffen valt ook toe te schrijven aan het achter elkaar plaatsen van vragen over dit onderwerp in het vragenformu-

Figuur 4: Het sociale contactenmodel uitgebreid met de mate van overlast (gegevens van 1992; tussen haakjes de padcoëfficiënten). (n = 200)

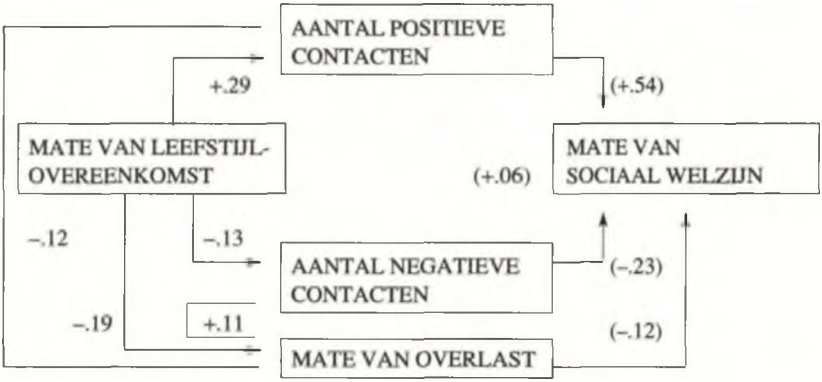

lier. In 1992 werden de vragen meer over het formulier verspreid en werd een consistent patroon van antwoorden moeilijker gemaakt (Sudman & Bradburn 1974). Ook blijkt in het materiaal van 1991 de voorspelde sterkere samenhang tussen leefstijlovereenkomst en positieve contacten bij groep C (werkenden en studerenden).

6. Samenvatting, conclusies en slotopmerkingen

We hebben de buurt waarin mensen wonen opgevat als een deel van de sociale omgeving, waarin mensen sociaal welzijn produceren. Aan de positieve kant bedoelden we daarmee dat mensen met buurtgenoten relaties van sociale steun hebben, dat zij met betrekking tot hun buurt een gevoel hebben van 'erbij te horen' (sociale affiliatie) en dat zij aangeven met hun buurtgenoten tevreden te zijn. Aan de negatieve kant kan de buurt echter ook een bron zijn van zich bedreigd voelen en van het gevoel te zijn buitengesloten (sociale disaffiliatie). In dat geval zullen mensen aangeven met hun buurtgenoten ontevreden te zijn.

Aansluitend bij bestaande ideeën, hebben we ons afgevraagd of mensen in hun buurt meer sociaal welzijn produceren naarmate ze wat hun leefstijl betreft meer met de leefstijl van de buurtgenoten overeenkomen. Op grond van ons onderzoek in een buurt van de stad Groningen kunnen we deze vraag bevestigend beantwoorden. We willen daarbij de kanttekening maken dat het hier een buurt betreft zonder opvallend grote verschillen in leefstijl, die in ethnisch opzicht behoorlijk homogeen is. Dit doet vermoeden dat het verband sterker is bij een grotere variatie in homogeniteit.

Als verklaring van het verband tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn hebben we het sociale contactenmodel naar voren gebracht, waarin we stellen dat

leefstijlovereenkomst het leggen van positieve sociale contacten vergemakkelijkt en dat deze contacten het sociale welzijn verhogen. Deze verklaring vond ondersteuning in onze onderzoeksresultaten. Het oorspronkelijke verband bleek sterk terug te lopen of zelfs te verdwijnen toen we voor sociale contacten controleerden. Bovendien vond een alternatieve verklaring, die stelde dat het verband niet via sociale contacten, maar via de mate van burenoverlast verloopt, geen empirische ondersteuning.

Tevens hebben we laten zien dat het veel verschil maakt of bewoners voor hun sociale contacten meer op de buurtgenoten zijn aangewezen, zoals het geval is voor uitkeringstrekkers en huisvrouwen/-mannen, of hun contacten ook elders kunnen opdoen, zoals geldt voor werkenden en studerenden. Het verband tussen leefstijlovereenkomst en sociaal welzijn blijkt grotendeels te moeten worden toegeschreven aan de groep werkenden en studerenden. De eerstgenoemde groep, die voor zijn produktie van sociaal welzijn meer op de buurt is aangewezen, heeft daardoor meer contacten met buurtgenoten, onafhankelijk van overeenkomst in leefstijl. Ook hangt hun in de buurt geproduceerde sociale welzijn niet samen met de mate van leefstijlovereenkomst. Blijkbaar is overeenkomst in leefstijl alleen belangrijk voor het aangaan van sociale contacten als er een ruim 'aanbod' is van contactmogelijkheden. Deze conclusie, die stand hield na controle op opleiding en geslacht, is een indirecte ondersteuning van resultaten van onderzoek naar de effecten van werkloosheid op het sociale netwerk: werkloos worden gaat gepaard met een verlies van sociale contacten, maar ook met het aangaan van nieuwe contacten, zoals buren (o.a. Atkinson, Liem & Liem 1986; Gallie, Gershuny & Vogler 1993 en Warr 1984).

We vermelden nog dat we een samenhang aantroffen tussen leefstijlovereenkomst en het wel of niet buiten Nederland geboren zijn (.18). Tevens vonden we dat de bewoners die buiten Nederland geboren zijn wat minder positieve contacten in de buurt hebben (–.23) en minder sociaal welzijn aan de buurt ontlenen (–.21). In de regressie-analyse levert het wel of niet buiten Nederland geboren zijn echter geen eigen bijdrage tot de verklaring van de variatie in het aan de buurt ontleende sociale welzijn (padcoëfficiënt –.09). Het lijkt er dus op dat het lagere sociale welzijn van de allochtonen uitsluitend voortkomt uit het feit dat zij minder buurtgenoten hebben met dezelfde leefstijl, anders gezegd: we vinden geen aanwijzingen dat zij door hun buurtgenoten anders worden behandeld dan de autochtonen.

Tenslotte willen we benadrukken dat onze analyses zich uitsluitend op het individuele niveau afspelen. Het zou onjuist zijn om uit onze resultaten te concluderen dat in meer homogene buurten het gemiddelde (aan de buurt ontleende) sociale welzijn hoger is dan in meer heterogene buurten. Op grond van het sociale contactenmodel verwachten we namelijk dat een toename van homogeniteit tot een verlies van sociaal welzijn (in het bijzonder van sociale affiliatie) leidt van de groep bewoners die niet bij de dominante leefstijl past.

Noten

1. We bedanken Jooske van Bussbach, Ivan Gaourek en Karin Sanders voor hun commentaar op eerdere versies en Anne-Marie van der Tuin, Amber van den Bos, Jiska van der Hoek, Maaike Luttik, Peter van der Mark, Carla van Meurs, Annet Noordik, Cora-Yfke Sikkema, Rudi Turksema en Helena Wolbers voor hun hulp bij de uitvoering van het onderzoek.

2. Coleman omschrijft deze relaties als 'the kind into which people are socialized throughout childhood, the kind for which the Golden Rule or Kant's categorical imperative was constructed, the kind on which most commonsense notions about social interaction, as well as most work in social psychology, are based' (1990, p. 547). Coleman gaat in op een iets ander aspect van de Grote Transformatie dan wat in dit artikel centraal staat, namelijk de verdringing van persoonlijke relaties door relaties tussen natuurlijke personen en vertegenwoordigers van formele organisaties en tussen die vertegenwoordigers onderling.

3. Dit beeld komt bijvoorbeeld naar voren in de bekende studies van Young en Willmott waarin de sociale structuur van de verdwijnende arbeidersbuurt werd vergeleken met die van de nieuwe woonwijken (Willmott & Young 1967 en Young & Willmott 1977). In de eerste constateren de auteurs nog de trekken van de situatie van voor de Grote Transformatie, terwijl ze de tweede opvatten als een atomistische structuur waarin mensen zich slecht thuis voelen en waarin ze alleen door inspanning sociale relaties verkrijgen. Zie ook Hunter 1978.

4. Woningbouwcorporaties in Tilburg kregen landelijke bekendheid doordat zij niet alleen rekening houden met leefstijl in hun plaatsingsbeleid, maar dit ook publiekelijk verdedigen. Het rekening houden met leefstijl wordt wel 'spreidingsbeleid' genoemd. Deze term is wat verwarrend: er wordt mee bedoeld dat er gespreid wordt op het niveau van de stad, maar dat tegelijkertijd groepjes bewoners waarvan de leefstijl als overeenkomstig wordt ingeschat, bij elkaar worden geplaatst.

5. Het theoretische model dat we hier ontwikkelen is een toepassing van een variant van de rationele keuzetheorie, de sociale produktiefunctiebenadering (o.a. Lindenberg 1984; 1991), op het terrein van de sociale contacten tussen buurtgenoten.

6. Dit is waarschijnlijk een gevolg van de weerstand van sociologen tegen het gebruik van een theorie van doelgericht (maximaliserend) gedrag. Zonder zo een theorie lijkt het niet zo urgent om te specificeren wat individuen nastreven. Vaak was het daardoor de strategie van de traditionele sociologie om zich te richten op zaken die zonder controverses op te roepen negatief konden worden genoemd, zoals anomie, desintegratie, desorganisatie en vervreemding. Op deze manier kon de vraag wat individuen nastreven worden ontweken.

7. Er valt wat voor te zeggen om sociale status, de meer onpersoonlijke waardering die, ook van anonieme anderen verkregen wordt, als derde component van sociaal welzijn te beschouwen. Zie De Vos en Knol (1992) voor een theoretische uitwerking en toetsing van het effect van statusovereenkomsten en -verschillen met buurtgenoten op sociaal welzijn. In dit artikel hebben we hiervan afgezien omdat de buurt die we onderzochten naar status zeer homogeen is. Zie Feldman en Tilly (1960) voor een theoretisch en een empirisch argument voor de stelling dat mensen de leefstijl van hun buurtgenoten belangrijker vinden dan hun sociaaleconomische status.

8. Het onderscheid tussen het ontvangen van steun en de daardoor teweeggebrachte gevoelens komt overeen met het door Van Sonderen gemaakte onderscheid tussen 'ondersteunende interacties' en 'gepercipieerde ondersteuning', met dit verschil dat wij dit laatste minder breed opvatten (zie Van Sonderen 1991, p. 16-21, waar ook de perceptie 'dat je ergens bij hoort' er toe gerekend wordt. Zoals we hieronder uiteenzetten, is er wat voor te zeggen dit als een aparte component van het sociale welzijn te zien, namelijk: sociale affiliatie).

9. Zie o.a. Taylor 1982, p. 25-33, met op p. 32 het volgende citaat van Martin Buber, verwijzend naar 'the need of man to feel his own house as a room in some greater, all-embracing structure in which he is at home, to feel that the other inhabitants of it with whom he lives and works are all acknowledging and confirming his individual existence'. Misschien was deze behoefte een aanpassing, in evolutionaire zin, aan de fysieke en sociale omgeving van voor de Grote Transformatie.

10. Zie De Vos (1990), voor een toepassing van dit idee op een vergelijking van de betekenis van werkloos worden in verschillende soorten woonbuurten.

11. In navolging van Max Weber wordt veelal aangenomen dat mensen een leefstijl kiezen om hun status te bevestigen en zich van andere statusgroepen te onderscheiden. Hier gaan we er slechts vanuit dat er verschillende leefstijlen bestaan. Vergeleken met andere betekenissen van het begrip (zie Ganzeboom 1988) verwaarlozen we hier de gedragingen en de effecten daarvan die zich vooral binnen het eigen huis afspelen en geen externe effecten hebben.

12. Dat overeenkomst van attitudes de kans op het ontstaan van vriendschappen in de woonomgeving verhoogt, werd reeds gevonden door Newcomb (1961). Dat Festinger, Schachter en Back in hun bekende onderzoek naar vriendschapsvorming in een nieuwe woonwijk vonden dat de kans op ontmoetingen voldoende was om vriendschappen te verklaren (1974: 39), is hiermee niet in strijd omdat de samenstelling van deze wijk sterk homogeen was naar 'background and interests' (1974: 73-74). Griffit (1971) geeft een overzicht van experimenteel onderzoek waaruit blijkt dat het verband tussen attitude-overeenkomst en wederzijdse aantrekkelijkheid opgaat in een grote verscheidenheid van omstandigheden.

13. Andere sociale contexten kunnen ook bronnen zijn van negatieve contacten. Maar het vermijden van beginnende contacten is gemakkelijker op het werk en in de collegebanken dan in de woonbuurt, waar nabijheidsrelaties meer vastliggen.

14. Preciezer gezegd: we gaan uit van een Cobb-Douglas produktiefunctie, omdat we veronderstellen dat het marginale produkt al vanaf het eerste sociale contact afneemt. Van de produktie van ondernemingen wordt vaak verondersteld dat de marginale opbrengst eerst toeneemt als gevolg van schaalvoordelen (arbeidsverdeling) (zie o.a. Lipsey, Steiner en Purvis 1984, p. 189). We vermoeden dat deze voordelen bij de produktie van sociaal welzijn niet bestaan.

15. Of ze marginaal toenemen of constant blijven, is voor de redenering niet essentieel.

16. Beide marginale kostencurves zijn zo getekend dat het nettoprodukt van het eerste contact positief is. Dit is voor de redenering niet essentieel.

17. Conditionering is hier bedoeld als 'de modificering van theoretische uitspraken als gevolg van hun verklaring' (Malewski 1967, p. 24). Zie ook De Vos 1981, p. 48-52, waar dit, in navolging van Popper, diepte wordt genoemd.

18. Een verslag van het gehele onderzoek is te vinden in Knol, Van der Tuin en De Vos 1992 en 1993.

19. 15% vond dat de 'meeste mensen in deze buurt net zo leven als ikzelf', 70% vond dat 'sommigen net zoals ik zelf leven en sommigen geheel andere leefgewoonten hebben' en 15% vondt dat de meesten 'geheel andere leefgewoonten hebben dan ikzelf'. Bij de vraag naar de naaste buren was de verdeling 24%, 51% en 26%.

20. Dit laatste zal er overigens ook de oorzaak van zijn dat de correlatie, hoewel substantieel, aan de lage kant is.

21. In de buurt waren aanzienlijk meer positieve dan negatieve contacten.

22. Voor de bepaling van de pad-coëfficiënten hebben we de bèta-gewichten uit het regressiemodel gebruikt (Duncan 1966). Met deze manier van werken wordt er geen pad verondersteld als de oorspronkelijke samenhang evengoed via indirecte paden kan worden gereconstrueerd.

23. Dat de operationalisaties in de eerste dataverzameling niet bevredigend waren, had te maken met het opdrachtkarakter van het onderzoek. De hoofddoelstelling van het project was een andere dan de toetsing van onze hypothesen.

24. Deze laatste correlatie verschilt van de eerdergenoemde (.03) als gevolg van een gering verschil in de operationalisering die we voor de vergelijking van de twee datasets gebruikten.

Literatuur

Atkinson, Th., R. Liem & J.H. Liem (1986), The social costs of unemployment: implications for social support. *Journal of Health and Social Behavior 27*, p. 317-331.

Becker, G.S. (1976), *The Economic Approach to Human Behavior*. University of Chicago Press, Chicago en Londen.

Berscheid, E., & E.H. Walster (1978), *Interpersonal Attraction*. Addison-Wesley, Reading, Mass.

Coleman, J.S. (1990), *Foundations of Social Theory*. Belknap/Harvard University Press, Cambridge (Mass.).

Duncan, O.D. (1966), Path analysis: sociological examples. *American Journal of Sociology 72*, p. 1-16.

Feldman, A.S., & Ch. Tilly (1960), The interaction of social and physical space. *American Sociological Review 25*, p. 877-884.

Festinger, L. (1957), *A Theory of Cognitive Dissonance*. Row, Peterson, Evanston, Ill.

Festinger, L., S. Schachter & K. Back (1974), *Social Pressures in Informal Groups: a Study of Human Factors in Housing*. Harper, New York.

Gallie, D., J. Gershuny & C. Vogler (1993), Unemployment, the household, and social networks. In D. Gallie, C. Marsh & C. Vogler (red.), *Social Change and the Experience of Unemployment*, p. 231-263. Oxford University Press, Oxford.

Ganzeboom, H. (1988), *Leefstijlen in Nederland. Een verkennende studie*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk.

Griffit, W., 1971, Attitude similarity and attraction. In T.L. Huston, *Foundations of Interpersonal Attraction*, p. 258-308. Academic Press, New York etc.

Hunter, A. (1978), Persistence of local sentiments in mass society. In: D. Street and Ass. (red.), *Handbook of Contemporary Urban Life*, p. 133-162. Jossey-Bass, San Francisco.

Knol, H.R., A.C. van der Tuin & H. de Vos (1992), *Buurtsamenstelling en woontevredenheid. Tussenrapport van een onderzoek in de Oranjewijk in Groningen*. Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep Sociologie.

Knol, H.R., A.C. van der Tuin & H. de Vos (1993), *Buurtsamenstelling en woontevredenheid. Eindrapport van een onderzoek in de Oranjewijk in Groningen*. Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep Sociologie.

Lipsey, R.G., P.O. Steiner & D.D. Purvis (1984), *Economics*. Harper & Row, New York.

Malewski, A. (1967), *Verhalten und Interaktion*. Mohr, Tübingen.

Lindenberg, S. (1984), Normen und die Allokation sozialer Wertschätzung. In H. Todt (Hrsg.), *Normengeleitetes Verhalten in den Sozialwissenschaften*, p. 169-191. Duncker & Humblot, Berlijn.

Lindenberg, S. (1991), Social approval, fertility and female labour market. In J.J. Siegers, J. de Jong-Gierveld & E. van Imhoff (red.), *Female Labour Market Behaviour and Fertility. A Rational-Choice Approach*, p. 32-58. Springer Verlag, Berlijn.

Nationale Woningraad (1991), *Omgaan met burenoverlast*. Almere.

Newcomb, Th.M. (1961), *The Acquaintance Process*. Holt, Rinehart and Winston, New York.

Pilisuk, M. & S.H. Parks (1986), *The Healing Web. Social Networks and Human Survival*. University Press of New England, Hanover en Londen.

Polanyi, K. (1975, 1944), *The Great Transformation*. Octagon Books, New York.

Sonderen, E. van (1991), *Het meten van sociale steun*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.

Sudman, S. & N. Bradburn (1974), *Response Effects in Surveys*. Aldine, Chicago.

Taylor, M. (1982), *Community, Anarchy and Liberty*. Cambridge University Press, Cambridge.

Vos, H. de (1981), *Verklaring en interpretatie in de sociologie*. Van Loghum Slaterus, Deventer.

Vos, H. de (1990), The Welfare state and unemployment: a theoretical analysis.' In M. Hechter, K.-D. Opp & R. Wippler (red.), *Social Institutions. Their Emergence, Maintenance and Effects*, p. 205-222. Aldine de Gruyter, New York.

Vos, H. de & H.R. Knol (1992), Sociale homogeniteit van buurten en sociaal welzijn. In P.P. Groenewegen & P.P.P. Huijgen (red.), *Micro-macro vraagstukken in de sociologie en sociale geografie*, p. 57-76. Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap en Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Utrecht.

Warr, P. (1984), Reported behaviour changes after job loss. *British Journal of Social Psychology 23*, 271-275.

Willmott, P. & M. Young (1967, 1960), *Family and Class in a London Suburb*. New English Library, Londen.

Young, M. & P. Willmott (1977, 1957), *Family and Kinship in East London*. Penguin, Harmondsworth.